

цільним у процесі підготовки і перепідготовки вчителів запровадження спецкурсу «Проблеми сучасного підручника (дидактично-методичні аспекти)». Метою цього курсу є навчання вчителів і керівників шкіл здійснювати аналіз і оцінку навчально-методичних комплексів. За узагальненням напрацьовано в цій галузі рекомендує схему аналітичної діяльності за певними блоками та їх складовими.

К.Д.Ушинський наголошував на тому, що гарний підручник є запорукою повноцінного викладання предмета. Хороший підручник допомагає вчителеві раціональними прийомами опрацювання навчального матеріалу. Водночас він розбуджує думку вчителя, спрямовує його на постійні методичні пошуки.

Сходинки до творчості в шість років

Олександр КОЧЕРГА,

старший викладач кафедри психології КМІУВ ім. Б.Грінченка

За традиційною періодизацією психічного розвитку дитини дошкільний вік триває 7 років. Криза 7 років вважається переходним періодом, який умовно відмежовує молодший шкільний вік від дошкільного. Сьогодні багато дітей починає навчання не з 7-ми, а з 6-ти років. У зв'язку з цим виникає багато питань, які потребують спеціального обговорення. Наприклад, чи варто в шестиричному віці розпочинати навчання в школі і яким воно має бути? Чи всі діти можуть вчитися з 6-ти років? Що таке психологічна готовність до школи? Та багато інших питань. Ось чому ми хочемо ознайомити вчителя з психологією його майбутнього шестиричного учня, адже різниця між семирічками і шестиричками величезна. Вчитель повинен знати, з ким має справу.

Тим паче, що у вересні 2001 року в початковій школі складеться унікальна ситуація. Одночасно у першому класі навчатимуться діти дошкільного та молодшого шкільного віку. І вчитель мусить працювати з дошкільником, якого він раніше не вчив.

I. Здоров'я і психофізичний розвиток дитини 6-ти років — фундамент її творчості

Соматичне здоров'я — головний фактор нормального розвитку психіки дитини. Доведено, що головна причина низького рівня успішності дітей — погане здоров'я, а 40 відсотків захворювань дорослих беруть свій початок ще в дитинстві.

В Україні на 1000 дітей припадає майже 1460 різноманітних захворювань. Зі 100 новонароджених в Україні тільки 20 має задовільний стан здоров'я.

Ще кілька цифр без коментарів:

- 70 % новонароджених мають патологічні відхилення у розвитку, які з'являються під час вагітності та при пологах;
- 60—70 % дітей мають соматичні зрушения ще на початку свого розвитку;
- більше ніж у 80 % дітей, які йдуть до школи, виявлено відхилення у стані здоров'я;
- близько 10 % дітей, які вступають до школи, мають прикордонні порушення психічного здоров'я;
- 60 % дітей, які йдуть до школи, мають мовленнєві вади;
- 25—30 % — порушення у розвитку моторних функцій;
- 30—35 % — порушення зорово-просторового сприйняття та зорово-моторних координацій.

Будь-яке із захворювань (грип, ангіна, бронхіт), а особливо часті інфекційні хвороби (кір, свинка тощо), значно знижують функціональні можливості організму дитини, створюють умови для виникнення

інших, часто хронічних захворювань, сприяють підвищенні стомлюваності. Окрім того, вони є причиною низької розумової працездатності, порушень поведінки і, як наслідок, низької успішності.

Хворобливі діти звичайно відстають у фізичному і нервово-психічному розвитку. Отже, часті хвороби можуть викликати хронічні, а ті, в свою чергу, перешкоджають нормальному розвитку. Але і вчителі, і батьки досить часто забувають, що успішне навчання дитини багато в чому залежить від стану здоров'я, з яким та прийшла до першого класу.

Добре, якщо вчитель шестиричок знає такі відомості про своїх учнів:

- стан здоров'я їхніх батьків (зокрема матері під час вагітності та пологів);
- захворювання, які перенесла дитина у ранньому дитинстві;
- особливості її психічного розвитку в перші шість років;
- специфіку сімейного «клімату»: стосунки між батьками та батьками і дітьми.

Вчитель має пам'ятати, що процеси сидіння та активного руху впливають на формування скелету (каркасу) організму дитини, тому довге сидіння — найбільш «руйнівна» поза для організму шестиричної дитини, яка викликає підвищену стомлюваність. Потрібно урок насичувати фізкультурниками і зміною діяльності учнів (переміною поз).

У 6 років частота серцевих скорочень становить 97 ударів, а частота дихання — 23 удари за хвилину.

Необхідно наголосити, що при фізичних навантаженнях у дитини 6 років збільшення «працездатності» серця досягається за рахунок підвищення частоти серцебиття. Ось чому так потрібне ретельне нормування фізичних навантажень 6-річок (особливо це стосується вправ, які потребують певних зусиль та витривалості).

У школі повинен існувати культ свіжого повітря. У шестиричок дуже багато енергії і кожен їхній м'яз вимагає руху, отож організм 6-річного учня необхідно наситити киснем, щоб допомогти роботі серця, прискорити кровообіг.

Вчителеві і батькам важливо пам'ятати: недостатнє перебування дитини на свіжому повітрі, перенесення інфекційних захворювань, недостатньо збалансоване харчування можуть стати причиною недокрів'я.

Щомісяця вага шестиричної дитини в середньому збільшується на 200 г, а зріст — на 0,5 см.

Показники фізичного розвитку дітей шести років, які свідчать про шкільну зрілість
(звісно, що у регіонах можуть бути певні відхилення)

Вік	Кількість постійних зубів	Зрост (см)		Вага (кг)	
		Хлопчики	Дівчатка	Хлопчики	Дівчатка
6 років	1—6	111—121	111—120	19,7—24,1	19,0—23,6

Відставання у розвитку дитини за фізичними показниками впливатимуть на її успішність у навчальній діяльності.

Наприкінці 6 року життя відбуваються радикальні зміни у центральній нервовій системі. Збільшується маса мозку, який на кінець шостого року досягає 1350 г, що становить 90 % маси мозку дорослої людини, розвиваються його функції, а саме:

— значно зростають сила і роль гальмівних процесів порівняно з попередніми стадіями розвитку дитини;

— удосконалюються мовне і диференційне гальмування, 3000—3500 слів складає словниковий запас шестирічної дитини. Поряд із цим:

а) дитина набуває досвіду спілкування;

б) з'являється інтерес до словотворення, римоторвorenня, відбувається розвиток фонематичного слуху;

в) на зміну ситуативній мові приходить контекстна, формується пояснювальна мова;

— ускладнюється структура аналітико-синтетичної діяльності:

а) утворення нових нервових зв'язків відбувається за безпосередньою участю другої сигнальної системи, тобто в обох сигнальних системах одночасно;

б) розширяється сфера впливу словесних подразників або сигналів на розвиток діяльності дитини.

Нервова система дітей шостого року життя дуже вразлива, і тому для подальшого встановлення та закріплення врівноваженої взаємодії процесів збудження і гальмування вчителю як організатору навчально-виховного процесу потрібно подбати про раціональність:

а) взаємодію навантаження та спокою;

б) напруження і розрядку у процесі організації життедіяльності.

Сучасні шестирічки практично не грають у рухові ігри, якими було заповнене дозвілля їхніх однолітків 20—30 років тому. А між іншим, ці ігри мали неабияке значення для удосконалення рухових навичок.

У сучасних дошкільнят досить помітна недорозвиненість великої моторики і особливо дрібної моторики. Розвиток моторики суттєво впливає на успіх у навчанні дитини. Слабка рука швидко втомлюється, спазми блокують вільні рухи, м'язовий каркас людини напружується. Ось де криється причина соматичних захворювань.

Отже, учитель і батьки мають дбати про розвиток моторики дитини — виконувати відповідні вправи.

Наведемо кілька прикладів.

1. Вправи для розвитку тонкої моторики руки та зорово-рухових координацій.

1) Змальовування графічних зразків (геометричних фігур та візерунків різної складності).

2) Обведення за контуром геометричних фігур різної складності з послідовним збільшенням радіусу обведення (по зовнішньому контуру) або його зменшенням (обведення за внутрішнім контуром).

3) Вирізання фігури з паперу за контуром (плавно, не відриваючи ножиць від паперу).

4) Розфарбування і штриховка (потрібно цьому заняттю надати змагального ігрового мотиву, щоб дітям було цікаво).

5) Різні види зображення діяльності (малювання, ліплення, аплікація тощо).

6) Конструювання та робота з мозаїкою.

7) Освоєння ремесел (шиття, вишивання, в'язання, плетення, робота з намистом тощо).

2. Ігри та вправи для розвитку великої моторики (сили, спритності, координації рухів).

1) Ігри з м'ячем (найрізноманітніші).

2) Ігри з резинкою.

3) Ігри на зразок «Дзеркала»: дзеркальне копіювання поз і рухів ведучого (роль ведучого може бути передана дитині, яка сама придумує рухи).

4) Ігри типу «Тигр»: попадання в ціль різними предметами (м'ячем, стрілами, кільцями тощо).

5) Комплекс найрізноманітніших спортивних ігор та фізичних вправ.

6) Заняття танцями (або підготовка до них — ритміка).

7) Аеробіка (виконання фізичних вправ під ритмічну музику).

Можна запропонувати вправи з розвитку моторики дітей, детально описані в психологічній та педагогічній літературі. (Матицин В.П. Готовь руку к школі. — Тверь, 1993. Психогигієна дітей и подростков /Под ред. Г.Н. Сердюковой и Г.Гельница. — М., 1985.)

Нормальний фізичний розвиток дитини має величезне значення для формування особистості. Але не забуваймо, що психічний розвиток здійснюється внаслідок взаємодії дитини з її найближчим соціальним середовищем, яке корегує або закріплює її поведінку.

Всі психологи, які працюють з шестирічними дітьми, приходять до одного і того ж висновку: шестирічний першокласник за рівнем свого психічного розвитку залишається дошкільником. Отже, порушення поведінки у дошкільників можуть стати чинником їхніх навчальних дій. Тому вчитель і батьки шестирічних учнів мають знати про витоки порушень поведінки та враховувати їхній вплив на процес навчання.

II. Порушення у поведінці дошкільників

Мова йтиме про порушення поведінки, властиві звичайним дітям, тобто про відхилення від норми, а не про симптоми психічних захворювань, які можливі у шестирічок.

Кожне таке порушення, як правило, спричинене:

а) педагогічними прорахунками;
б) недорозвиненістю центральної нервової системи (віковою незрілістю);

в) незначими ушкодженнями мозку (в результаті проблем у період вагітності та пологів), які можна ліквідувати за умови, що виховання до 7—8 років проводитиметься на належному рівні.

1. Агресивність

Багатьом дошкільникам властива агресивність. Переживання та розчарування дитини, які вона важко переносить через незрілість нервової системи, для дорослих здаються незначними, а даремно. Адже неувага до них веде до певних негараздів у поведінці дитини.

Причинами агресивності є:

- а) страх бути травмованим, ображеним, пережити напад, отримати ушкодження. Чим сильніша агресія, тим сильніший страх криється за нею;
- б) перенесена образа або душевна травма.

Страх спричиняє порушення у соціальних відносинах дитини і дорослих, які її оточують.

Форми агресії:

- а) фізична агресія — бійки, ламання речей (така поведінка мотивована потребою уваги до якихось драматичних подій);
- б) вербална агресія — діти ображаються, сваряться, глузують.

Якою має бути реакція вчителів, батьків на агресію?

Насамперед треба спробувати стимати агресію, не дати її ходу.

Дорослий обов'язково має висловити своє не- задоволення подібною поведінкою.

Дуже корисно запропонувати дитині прибрести все те, що вона потрошила, пояснюючи при цьому: «Ти великий (ка) та сильний (на), щоб псувати речі, тому я переконаний, що ти допоможеш мені прибрести».

2. Запальність, гарячкуватість

Дошкільника вважають запальним та гарячкуватим, якщо він схильний через дрібниці (з точки зору дорослих) влаштувати істерику, розплакатися, розіплітися, але агресії при цьому не виявляє.

Запальність — це скоріше вираження відчайдушності, аніж прояв характеру.

Як і у випадку з приступом агресивності необхідно спробувати запобігти вияву гарячкуватості:

- відволікти дитину;
- залишити її сам на сам;
- спонукати старших дітей висловити свої почуття словами.

При цьому тон дорослих має бути спокійним, врівноваженим, стриманим.

Коли приступ мине, необхідний спокій, особливо, якщо дитина сама налякана силою своїх емоцій.

Але дорослі не повинні поступатись дитині лише задля того, щоб не викликати у неї приступ; важливо з'ясувати, чи справді заборона дорослих має принципове значення, чи не відбудеться боротьба з чимось незначним, дріб'язковим.

3. Пасивність

Дуже часто дорослі не вбачають ніякої проблеми в пасивній поведінці дитини, вважаючи її просто «тихонею», яка вирізняється доброю поведінкою. Але це не завжди так.

Дитина може бути нещасною, подавленою, але неспроможною висловити свої емоції.

Причини пасивності:

1) Здебільшого це — реакція на неувагу або негаразди вдома. Намагання зануритися у власний світ. Ознаками, які допомагають виявити стан пасивності, є:

- посмоктування пальця;
- дряпання шкіри;
- висмикування у себе волосся або вій;
- розхитування стільця тощо.

Учитель та батьки мають допомагати дитині висловити свої переживання в іншій, більш приятній формі, домогтись її довіри і прихильності.

Проблеми, які виникають у такої дитини, вчителі мають розв'язувати в безпосередньому контакті з її батьками, допомагаючи учніві подолати переживання.

2) Причиною пасивної поведінки дитини може бути:

- побоювання реакції нового дорослого;
- малий досвід спілкування з ним;
- невміння звертатись до дорослого.

Така дитина може боятися пестощів, лагідного ставлення.

Необхідно, щоб вчитель та батьки допомогли їй набути впевненості в собі.

4. Гіперактивність

Всі описані вище зрушення у поведінці є більшою мірою вадами виховання, а не наслідком загальної вікової недорозвиненості центральної нервової системи.

Причиною гіпердинамічного синдрому є ушкодження головного мозку, викликані:

- а) ускладненнями вагітності та пологів;
- б) виснажливими соматичними захворюваннями (діатезом, диспепсією) — порушенням процесів засвоєння поживних речовин у шлунково-кишковому тракті, що супроводжується розпадом його функцій;
- в) фізичними та психічними травмами.

Основними зовнішніми ознаками гіпердинамічного синдрому у дитини є:

- а) неуважність;
- б) рухова загальмованість (дитина діє, не замислюючись над наслідками).

Перші прояви гіперактивності можна помітити вже у немовлят. Пік прояву гіперактивності припадає на 6—7 років. Якщо процес виховання налагоджено, то у більшості випадків до 14—15 років дитина врівноважується.

Як реагувати вчителеві і батькам на гіперактивність:

1. Не можна стримувати рухову активність такої дитини, її треба тільки спрямовувати.

2. Необхідно навчити дитину зосереджуватись. У пригоді стане ліплення, малювання, конструювання. (Іноді потрібно на перших порах за допомогою фізичної сили утримувати дитину за столом, домагаючись завершення розпочатої справи.)

3. Не можна на таку дитину тиснути суворими покараннями або заборонами та обмеженнями.

Невиконання цих порад призведе до частих зривів, які розхитають нервову систему дитини.

III. Відставання в психічному розвитку**шестиричок — перепони на шляху до творчості**

Затримка темпу психічного розвитку дитини може бути викликана педагогічною занедбаністю, обумовленою певними порушеннями органів центральної нервової системи, а також загальним недорозвитком мозкових структур.

Причини відставання:**1. Педагогічна занедбаність обумовлена:**

- умовами життя і виховання дитини;
- тривалим дифіцитом інформації у дитини;
- відсутністю психічної стимуляції в сензитивні періоди (коли найкраще розвиваються ті чи інші психічні якості людини).

2. Затримка психічного розвитку (ЗПР):

- у дітей немає порушень окремих аналізаторів і значних пошкоджень мозкових структур;
- є незрілість складних форм поведінки, цілеспрямованої діяльності на фоні швидкої втомлюваності та виснаженості;
- порушення працездатності.

Причини ЗПР:

Підґрунттям для розвитку ЗПР слугують органічні захворювання центральної нервової системи, які спричиняють такі фактори: патологія вагітності та пологів; вроджені захворювання плоду та перенесені дитиною у ранньому віці виснажливі інфекційні захворювання. Крім зазначених факторів, на затримку психічного розвитку впливає і загальний дефіцит спілкування дитини з оточуючими.

Між тим, вчителі і батьки мають знати, що подолати ЗПР можна за умови своєчасної уваги до дитини з боку вчителів і батьків та адекватної корекційної роботи.

Працюючи над подоланням ЗПР у дитини, потрібно враховувати чинники, що можуть спричинити його стійкість. Зокрема такі:

- а) емоційну незрілість дитини (психічний інфантілізм);
- б) низький психічний тонус (тривала астенія, кволість організму);

в) порушення у дитини пізнавальної діяльності, викликаної слабкістю пам'яті, уваги і, крім цього, обумовленої рухомістю психічних процесів та дефіцитом окремих коркових функцій.

Перші дві форми затримки є незначними і їх можна подолати, в той час як порушення пізнавальної діяльності веде до затримки психічного розвитку дитини, яка межує з дебільністю. Здатність навчання цих дітей значно знижена.

Найкращі результати отримують тоді, коли до корекційної роботи вдаються у ранньому дитинстві.

3. Розумова відсталість.

На відміну від затримки носить незворотний характер, тому що в цьому випадку стійке порушення пізнавальної діяльності обумовлене органічними ушкодженнями або недорозвитком кори головного мозку.

IV. Шкільна зрілість як умова природного розвитку творчості

Дуже часто батьки і вчителі штучно намагаються прискорити психічний розвиток дитини, посилаючись на акселерацію психічного розвитку останніх десятиліть.

Відомі психологи О.В.Запорожець, Г.С.Костюк, Д.Б.Ельконін, А.Валлон, Ж.П'яже обстоювали ідею:

а) максимального використання можливостей кожного вікового періоду для збагачення функціонального розвитку;

б) створення оптимальних педагогічних умов для реалізації потенційних можливостей дитини в межах кожного вікового періоду;

в) О.В.Запорожець висунув психологічно-педагогічну концепцію ампліфікації, збагачення розвитку і рішуче засуджував ідею штучної акселерації психічного розвитку дитини.

На таких теоретичних засадах найдоцільніше вирішувати питання про психологічно аргументовані умови обстеження дітей до навчання. Саме такі підходи будуть спонукати до створення оптимальних умов для індивідуалізації та диференціації навчально-виховного процесу шестиричних дітей. Завдяки такому ставленню може поліпшитися психологічний клімат у всій початковій освіті.

Показники шкільної зрілості шестиричної дитини, що свідчать про її готовність вступити до школи, передусім визначають рівень її загального психофізичного розвитку.

Різні автори називають і визначають їх по-своєму, керуючись певними науковими концепціями.

Німецькі дослідники — Г.Гетцер, А.Керн, Г.Штребел та чеський науковець Я.Йірасек — виокремлюють три компоненти зрілості.

Перший — розумова зрілість, показниками якої є:

- а) диференційоване сприймання;
- б) довільна увага;
- в) аналітичне мислення.

Найчастіше для визначення розумової зрілості використовують завдання, що вимагають від дітей діяти за зразком, копіювати тощо. Завдання намалювати людину є в цьому плані показовим.

Другий компонент — емоційна зрілість, яка виявляється:

- а) в певній емоційній стійкості дитини;
- б) у майже повній відсутності у неї імпульсивних реакцій.

Третій — соціальна зрілість, пов'язана:

- а) з потребами спілкування з іншими дітьми;
- б) зі здатністю підпорядковуватись інтересам і певним умовностям у дитячих групах тощо.

Дослідник З.В.Дощіціна пропонує визначати готовність дитини до школи (шкільну зрілість) за такими параметрами, як планування, контроль, мотивація, рівень розвитку інтелекту. Це може дослідити вчитель, орієнтуючись на свої спостереження за діяльністю учня. З цією метою ми хочемо зорієнтувати вчителя, що саме спостерігати у діяльності учня.

Планування — уміння організувати свою діяльність згідно з метою.

Низький рівень — дії дитини не відповідають меті.

Середній рівень — дії дитини частково відповідають змісту мети.

Високий рівень — дії дитини повністю відповідають змісту мети.

Контроль — уміння порівнювати результати своїх дій з поставленою метою.

Низький рівень — повна невідповідність результатів зусиль дитини поставленій меті (сама дитина цієї невідповідності не помічає).

Середній рівень — часткова відповідність результатів зусиль дитини поставленій меті (самостійно дитина не може побачити, що це не зовсім повна відповідність).

Високий рівень — відповідність результатів зусиль дитини поставленій меті, дитина може самостійно порівняти всі отримані результати з поставленою метою.

Мотивація уміння — намагання знаходити приховані властивості предметів, закономірності у властивостях навколошнього світу і використовувати їх.

Низький рівень — дитина орієнтується тільки на ті властивості предметів, які безпосередньо доступні органам почуттів.

Середній рівень — дитина намагається орієнтуватися на деякі узагальнені властивості навколошнього світу, знаходить і користувається цими узагальненнями.

Високий рівень — явно виражене намагання знаходити приховані від безпосереднього сприйняття властивості навколошнього світу, їх закономірності; наявність бажання використовувати ці знання у своїх діях.

Рівень розвитку інтелекту може розглядатися як:

Низький — невміння слухати іншу людину, виконувати логічні операції аналізу, порівняння, узагальнення, абстракції і конкретизації у формі словесних понять.

Нижче середнього — невміння слухати іншу людину, допуск помилок у виконанні всіх логічних операцій у формі словесних понять.

Середній — невміння слухати іншу людину, виконувати прості логічні операції — порівняння, узагальнення у формі словесних понять — виконуються без помилок, у виконанні більш складних логічних операцій — абстракція, конкретизація, аналіз, синтез — допускаються помилки.

Високий — можливі деякі помилки у результаті сприймання інформації від іншої людини та при виконанні всіх логічних операцій, але ці помилки дитина може виправити без допомоги дорослого.

Значно вищий — уміння слухати іншу людину, виконувати будь-які логічні операції у формі словесних понять.

Система шкільного навчання ставить перед учнем певні вимоги до організації його роботи в класі на уроці.

Учень мусить певну частину часу працювати самостійно, без опіки вчителя, виконуючи інструкції, які дав учитель перед початком роботи.

Підґрунтам для успішності таких дій учня може стати розвиток його саморегуляції.

На що потрібно звертати увагу вчителеві, визначаючи ступінь розвитку саморегуляції учня, і як це робити?

Для цього вчителю потрібно поспостерігати за учнями, керуючись описами визначені рівнів саморегуляції учнів, які розроблені психологом В.Ільєнковою.

Отже, почнемо розгляд з високих показників саморегуляції, поступово наближаючись до розгляду низьких.

Значно вищий рівень — дитина приймає завдання повністю, зберігає всі його компоненти до кінця заняття, працює зосереджено, не відволікаючись, приблизно в однаковому темпі протягом усього заняття. Працює більш-менш точно, якщо робить помилки, то при перевірці помічає і виправляє їх. Не поспішає здавати роботу, ще раз перевіряє написане, роблячи все можливе, щоб робота була виконана не тільки правильно, але й охайно.

Високий рівень — дитина приймає завдання повністю, утримуючи його в оперативній пам'яті до кінця заняття, під час роботи припускається небагатьох помилок на ті чи інші правила, але не помічає їх і самостійно не виправляє. Не виправляє помилки і під час спеціальної перевірки в кінці заняття, обмежуючись швидким переглядом написаного. Якість оформлення роботи її не бентежить, хоча помітне загальне намагання отримати гарний результат.

Середній рівень — дитина приймає лише частину завдання, до кінця заняття не може зберегти її у всьому обсязі. У результаті незбереження інструкції у свідомості безладно пише задані системи знаків.

У процесі роботи робить помилки не тільки через неуважність, але і тому, що не запам'ятала якісь правила або їх забула. Свої помилки не помічає і не виправляє їх під час роботи, а також по закінченню заняття. Не виявляє бажання покращувати якість роботи, до отриманого результату байдужа.

Нижче середнього — дитина приймає дуже невелику частину інструкції, але не може утримати навіть її. Безладно пише палички і рисочки, помилки не помічає і не виправляє. Після сигналу про закінчення роботи миттєво припиняє її. До якості виконання роботи байдужа.

Низький рівень — дитина зовсім не приймає змісту завдання, часто вона взагалі не розуміє поставленого перед нею завдання. В кращому випадку вона усвідомлює з інструкції тільки те, що їй потрібно діяти з олівцем і папером, намагається це робити, обписуючи або розмальовуючи лист як-небудь, не визнаючи при цьому ні полів, ні рядків на аркуші.

V. Від лівої до правої півкулі

Навчання учнів шести років має враховувати особливості функціональної асиметрії півкуль кожного індивіда. Отже, потрібно враховувати проблему лівіші (правокульового сприймання), пам'ятаючи, що весь сучасний процес навчання побудований виключно для тих, хто послуговується правицею (лівокульове сприймання).

Тому завдання психолога і вчителя — створити поетапну ситуацію успіху на уроці, яка має складатися з:

- формування мотивації до навчання;
- особливостей сенсорного сприйняття;
- оператійного етапу діяльності учня;
- диференційованого підходу до навчання;
- результативного етапу навчання.

Зупинимося більш конкретно на кожному етапі, пам'ятаючи, що цілеспрямоване урахування особливостей їх в роботі з учнями шести років краще розкриє

приховані творчі здібності дітей, допоможе їм адаптуватися до школи.

Говорячи про домінування у дітей правої чи лівої півкулі, варто зазначити, що дія «лівші» і «правші», визначена в поданих таблицях, вказує лише на прояв схильностей, які є у дитини. Ця схиль-

ність «лівші» і «правші» не є остаточним виразником дії дитини.

Схильність до «лівші» і «правші» може розглядатися як можливий шлях психічного осянення світу дитиною.

1. Формування мотивації до навчання.

Мотиваційний етап	Учні, у яких домінує права півкуля, — «лівші»	Учні, у яких домінує ліва півкуля, — «правші»
Просторова організація	Робоча півсфера — ліва	Робоча півсфера — права
Кольорова організація	Світла дошка — темна крейда	Темна дошка — світла крейда
Умови, необхідні для успішної навчальної діяльності	Образи (гештальт). Контекст. Зв'язок інформації з реальністю, практикою. Творчі завдання. Експерименти. Музичний фон. Мовленнєвий і музичний ритм	Технологія. Деталі. Абстрактний, лінійний стиль викладання інформації. Неодноразове повторення навчального матеріалу. Тиші на уроці
Формування мотивації	Заспокоювання авторитету. Престижність становища у колективі. Встановлення нових контактів. Соціальна значущість діяльності	Прагнення до самостійності. Глибина знань. Висока потреба у розумовій діяльності. Потреба в освіті

2. Операційний етап (забезпечення діяльності)

Операційний етап	Учні, у яких домінує права півкуля	Учні, у яких домінує ліва півкуля
Сприйняття матеріалу	Цілісне. Інтонаційний бік мовлення. Зорове (візуалісти)	Дискретне (частинами). Смисловий бік мовлення. Слухове (аудисти)
Переробка інформації	Швидка. Миттєва	Повільна. Послідовна
Інтелект	Невербалний. Інтуїтивний	Вербалний. Логічний
Діяльність	Схильність до практики	Схильність до теорії
Емоції	Екстравертівність. Негативні (страх, сум, гнів, лють)	Інтровертівність. Позитивні (радість, почуття, насолода, щастя)
Пам'ять	Мимовільна. Наочно-образна	Довільна. Знакова
Мислення	Наочно-образне. Оперування образами. Спонтанне. Емоційне. Інтуїтивне. Тривимірне (в просторі)	Абстрактно-логічне оперування цифрами, знаками. Формальне. Раціональне. Програмоване. Двовимірне (на площині)

3. Диференційний підхід у навчанні

Методи диференційного підходу в навчанні	Учні, у яких домінує права півкуля	Учні, у яких домінує ліва півкуля
Математика	Синтез. Завдання на час. Робота у групі. Формулювання теорем. Оперування просторовими зв'язками. Завдання у картинках. Геометрія (просторове мислення). Схеми, таблиці, картки	Аналіз. Завдання без регламентації часу. Доказ теорем. Оперування знаками на площині. Завдання у символах. Аглебра (логічне, послідовне мислення на площині). Багаторазове повторення
Мова	Твір. Складання слів і речень з частин. Читання — переказ.	Аналіз розповіді. Розбір слів і речень за складом. Прослуховування текстів.

	Читання по ролях. Завдання на правопис. Знаходження взаємозв'язків. Швидкість усного і писемного мовлення. Знаходження уривків у тексті. Екскурсії	Навчання інших. Завдання на пошук помилок. Застосування правил. Точність вживання слів. Багаторазове повторення. Порівнювання текстів. Понятійне розуміння слів
Природничі науки	Мозкові штурми. Перегляд фільму. Перебачення результатів. Творчі завдання. Виявлення схожості. Співставлення фактів. Виділення суті. Виділення важливих моментів. Використання мовленнєвих і музичних ритмів. Екскурсії, походи, мандри	Аналітична робота. Лінгафонна система. Аналіз результатів. Логічні завдання. Виявлення розбіжностей. Виділення деталей. Створення категорій. Узагальнення. Багаторазове повторення. Алгоритми
Іноземна мова	Інтуїтивний спосіб вивчення. Образне уявлення і конкретні ситуації. Освоєння вокабулятора* методом «островків». Рольові ігри. Робота з наочністю, фільмами, картками. Перевірка на уроці. Групові завдання. Діяльність, що потребує швидкої реакції. Завдання на правопис. Інтерв'ю. Інсценівка. Синтез текстів і слів із запрограмованих частин	Раціонально-логічний спосіб. Засвоєння правил і граматичних конструкцій. Засвоєння вокабулятора через вивчення слів. Навчання інших. Лінгафонна система, сприймання на слух. Перевірка після уроків. Індивідуальна робота. Діяльність, яка не потребує миттєвої реакції. Завдання на пошук помилок. Багаторазове повторення. Порівняння текстів, дроблення текстів і слів на частини.

* Вокабулятор — (від лат. — слово) — короткий словник до хрестоматії або окремої частини підручника. Вокабула — назва, окреме чуже слово, перекладене рідною мовою.

4. Результативний етап

Результативний етап	Учні, у яких домінує права півкуля	Учні, у яких домінує ліва півкуля
Самоконтроль	Не контролюють правильність мовлення. Змістовні пропуски. Вільна конверсація*	Високий самоконтроль мовлення. Високий самоконтроль викладання матеріалу
Характерні помилки	Наголошені голосні. Помилки у словникових словах. Пропуски літер, описки. Власні імена пишуть з маленької літери	Ненаголошені голосні. Пропуск м'якого знака. Написання зайвих літер. Заміна одних приголосних іншими. Відмінкові закінчення
Методи перевірки	Усне опитування. Завдання з обмеженим терміном виконання. Питання «відкритого» типу (власна розгорнута відповідь)	Розв'язування задач. Письмові опитування без визначення терміну виконання. Питання «закритого» типу (вибрать готовий варіант відповіді)

* Конверсація — перетворення, зміна.

VI. Причини шкільної незрілості:

1. Недоліки виховного середовища, невідповідність впливів, методів виховання.
2. Недоліки соматичного розвитку організму дитини.
3. Невротичний (імпульсивний) розвиток характеру.

4. Ушкодження центральної нервової системи в ранньому дитинстві.

5. Дуже посередній інтелект.

Кожен учитель мріє мати ідеального учня, з яким легко було б працювати. Які ж характеристики включає психологічний портрет ідеального першокласника? Якщо узагальнити погляди різних

психологів і педагогів, можна намалювати такий портрет першокласника.

Орієнтуючись на цей психологічний портрет першокласника, вчитель зможе бачити, які якості йому потрібно сформувати і розвинути у свого учня.

Сформованість і розвиненість цих якостей в учня допоможе йому успішно долати труднощі навчання та допоможе реалізувати свій творчий потенціал.

Психологічний портрет ідеального першокласника

1. Педагогічна готовність:

- навички читання;
- навички лічби;
- навички письма;
- навички малювання;
- звукова культура мовлення (чисте мовлення);
- уміння розгорнуто відповідати на запитання;
- великий словниковий запас;
- загальна обізнаність.

2. Інтелектуальна готовність:

- диференційованість сприймання як основа мислення;
- планомірність сприймання (спостережливість);
- розвинена уява;
- уміння орієнтуватись у просторі й часі;
- розвинене наочно-образне мислення (вміння виділяти суттєве в явищах навколошнього середовища, вміння порівнювати їх, бачити їхню подібність і відмінність);
- розвинена дрібна моторика (володіння олівцем, ручкою, ножицями, навичками малювання);
- гарна пам'ять;
- розвинена регулююча функція мови (вміння виконувати словесні інструкції);
- інтелектуальна активність (уміння перетворити навчальне завдання на самостійну мету діяльності);
- передумови абстрактно-логічного мислення (здатність розуміти символи, формулювати запитання, самостійно розмірковувати, знаходити причини явищ, робити прості висновки).

3. Мотиваційна готовність:

- вираженість пізнавальних інтересів;
- намагання засвоїти роль школяра (бажання ходити до школи), прийняття системи вимог, які ставить школа і учитель.

4. Емоційно-вольова готовність:

- уміння керувати своєю поведінкою;
- збереження працездатності протягом одного уроку і протягом навчального дня;
- емоційна стійкість (регуляція емоцій);
- довільна регуляція уваги (її концентрація, стійкість, переключення);
- вміння стримувати свої імпульси (наприклад, не перебивати інших під час розмови);
- вміння продовжувати дію, докладаючи до цього вольові зусилля.

5. Комунікативна готовність:

- бажання спілкуватися з дорослими та дітьми;
- уміння встановлювати контакти з учителем;

- збереження відчуття дистанції;
- здатність до особистісного контакту з дорослим (на противагу ситуативному);
- вміння встановлювати контакт з однолітками;
- вміння увійти в дитячий колектив і знайти своє місце в ньому;
- вміння виконувати роботу разом;
- вміння підтримувати рівноправні стосунки з однолітками.

Статус учня — це дуже відповідальна роль, яку освоює шестирічна дитина. Цей шлях потребує від неї певного часу для адаптації.

Адаптація дошкільника до школи може тривати від 4 до 7 тижнів, а може проходити цілий рік.

Анкетування вчителів початкових класів дозволило виявити чинники, які зумовлюють високий рівень адаптації дошкільників до школи.

Ми розташували їх у порядку від найбільш значущого до найменш значущого, проставивши у відсotках кількість відповідей. Це допоможе усвідомити деякі причини труднощів адаптації учнів.

Чинники, які зумовлюють
високий рівень адаптації

№	Сприятливі чинники соціального мікросредовища дитини.	Кількість дітей з високим рівнем адаптації, %
1	Адекватне усвідомлення свого статусу в групі ровесників	97,8
2	Правильні методи виховання в сім'ї	95,3
3	Відсутність (загалом) конфліктної ситуації в сім'ї	94,4
4	Відсутність у сім'ї конфліктів через алкоголь	91,1
5	Високий рівень освіти батька	87,9
6	Функціональна готовність до навчання в школі, шкільна зрілість	86,9
7	Високий статус дитини в групі до вступу в 1 клас	85,8
8	Високий рівень освіти матері	83,2
9	Повна сім'я	77,6
10	Задоволення від спілкування з дорослими	74,3
11	Позитивний стиль ставлення до дітей з боку вихователя і учителя під час підготовчого періоду	62,7
12	Позитивний стиль ставлення до дітей учителя першого класу	59,8

Буденний темп, ритм, інформаційний тиск, екологічна ситуація активно впливають на сучасну дитину: вона швидко втомлюється, перевтоми стають усе частішими, а відтак відбувається виснажен-

ня організму. Саме виснаження руйнує у дитини рівновагу, гармонію душі і тіла, гальмує розвиток таланту. Ось чому в навчальному процесі шестиричок необхідно враховувати умови збереження їхнього психічного здоров'я.

Пам'ятайте! Шестиричний першокласник за рівнем свого психічного розвитку залишається дошкільником. Він зберігає особливості мислення,

притаманні дітям дошкільного віку; у нього переважає мимовільна пам'ять, продуктивна увага не більше 10—15 хвилин.

Тому на порозі першого класу варто повісити гасло: «Вчителю, не нашкодь своєму учневі, цим ти збережеш його як особистість, здатну творити і реалізувати свій талант».

Навчально-виховний процес у малокомплектній школі

Особливості планування навчального процесу

Олександра САВЧЕНКО,
віце-президент АПН України

Малокомплектна початкова школа — школа без паралельних класів, з малим контингентом учнів. Цей тип школи існує, як правило, у сільській місцевості. Найчастіше вона є початковою. Однак в основних і середніх школах теж можуть бути класи-комплекти. У таких класах один учитель в одному приміщенні одночасно веде заняття з двома або трьома різними класами. Це зумовлює специфічну структуру малокомплектної школи, яка може бути одно-, дво-, три-, чи трикомплектною.

За останні десятиріччя кількість малокомплектних шкіл у країні значно скоротилася. До об'єктивних причин цього явища (зниження народжуваності, міграція сільського населення в міста, розвиток промисловості) додалася й стихійна міграція, в основі якої лежать суб'єктивні чинники — незадоволення батьків умовами роботи й побуту тощо.

У процесі переходу до навчання дітей з 6-річного віку на базі сільських малокомплектних шкіл поширилися навчальні комплекси нової форми «школа — дитячий садок».

Ці заклади можуть відкриватися тільки за повного додержання санітарно-гігієнічних вимог у спеціально збудованому приміщенні або в дитячому садку чи в приміщенні початкової школи. Кількість вихователів і помічників вихователя на групу визначається за діючими нормативами залежно від режиму роботи групи, який узгоджується з Положенням про дитячий дошкільний заклад і водночас має враховувати потреби населення даної місцевості.

У цьому закладі створюється спільна педагогічна рада, куди входять учителі, вихователі, методист і музичний працівник.

Практика показує, що об'єднання двох закладів під одним дахом дає змогу раціонально використовувати приміщення школи або дитячого садка, поліпшити взаємозв'язок між цими закладами, економно й за призначенням використовувати педагогічні кадри й матеріальну базу. Наприклад, учитель музики і співів працює і з дошкільнятами, і з учнями, учитель фізичного виховання надає допомогу працівникам садка цього комплексу. У комплексі «школа — дитячий садок» більше можливостей і для медичного обстеження дітей двічі на рік (у вересні — жовтні та у квітні — травні), а також для попереднього вивчення функціональної готовності дошкільнят до вступу в перший клас.

У комплексі «школа — садок» складається спільний план виховної роботи на рік, проводяться спільні педагогічні ради, виробничі наради, взаємовідвідування занять. Відкриваються нові можливості й для спільної роботи з батьками, проведення лекцій, дитячих ранків, свят, виставок, змагань, у яких беруть участь усі діти.

Не менш важливо, що вчителі вже до школи бачать своїх майбутніх вихованців, а діти залюбки йдуть до знайомих класів. У свою чергу, старші діти охоче опікають малюків в іграх, у роботі на ділянці, читають їм книжки, разом малюють. Безумовно, це створює сприятливий мікроклімат для навчання й виховання.

Складність роботи в малокомплектних школах зумовлена тим, що в них працює здебільшого один або два вчителі, яким щодня треба готуватися до 8—12 уроків, розподіляючи увагу між двома-трьома класами. До того ж, штатний розпис малокомплектної школи не передбачає посад завгоспа, бібліотекаря. Функції цих працівників виконує той-таки вчитель. Умови діяльності кожної малокомплектної школи специфічні, отже, її використання педагогічних закономірностей, методичних рекомендацій, поурочних розробок потребує відповідно творчого переосмислення.

Ці обставини, а також віддаленість малокомплектних шкіл і класів-комплектів від районних центрів, великих педагогічних колективів вимагають від класоводів і майстерності, і виняткової старанності, і наполегливості.

Ефективність праці вчителя й учнів у будь-якій школі визначається взаємодією багатьох зовнішніх і внутрішніх умов організації навчально-виховного процесу.

Стосовно малокомплектних шкіл **зовнішніми (організаційними) умовами** є: раціональне поєднання класів у комплекти, правильна побудова розкладу занять, забезпечення належної матеріально-технічної бази (технічні засоби навчання, роздавальний дидактичний матеріал та наочні посібники), вимогливість і відповідальність учителя, тісний контакт його з батьками. **Внутрішніми (психолого-дидактичними) умовами** є: визначення оптимальної структури й змісту уроку (особливо самостійної роботи) відповідно до рівня розвитку учнів і мети засвоєння ними знань у кожному класі; формування у школярів загальнонавчальних умінь і навичок;